

Engelli Bireylerin Sosyalleşmesinde Serbest Zaman Aktivitelerinin Rolü

Şeyma COŞKUN¹

ÖZET

Dünya üzerinde engelli bireylerin varlığı yadsınamaz bir gerçek olmakla birlikte engelli bireylerin yaşam kalitelerine etki eden sorunları ele almak gerekmektedir. Engelli bireylerin görünür olması, yaşam standartlarının öneminin kavranması ve tartışılarak geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada engelli bireylerin sosyalleşme süreçlerine etki eden faktörlere değinilmektedir. Bu çalışmanın amacını engelli bireylerin sosyalleşmesinde serbest zaman aktivitelerinin nasıl bir rolü olduğu anlamlandırılmaya çalışılmaktadır. Engelli bireylerin serbest zaman aktivitelerine katılım oranları sosyalleşme süreçleriyle doğrudan ilişkili ve engelli bireylerin yaşam kalitelerini artırma noktasında önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Engelli bireyler, Sosyalleşme, Serbest zaman aktiviteleri.

The Role Of Leisure Time Activities In The Socialization Of Disabled Individuals

ABSTRACT

The existence of disabled individuals in the world is an undeniable fact. It is necessary to address the problems that affect the quality of life of disabled individuals. Disabled individuals need to be visible, the importance of their living standards must be understood and improved through discussion. In this study, factors affecting the socialization processes of disabled individuals are addressed. The purpose of this study is the importance of the role of leisure time activities in the socialization of disabled individuals. Participation rates of disabled individuals in leisure time activities are directly related to socialization processes and are important in improving the quality of life of disabled individuals.

Keywords: Disabled individuals, Socialization, Leisure time activities.

GİRİŞ

Çalışma ya da iş zamanı kadar olmazsa olmaz öneme sahip olan diğer bir zaman da “boş zaman” (free time) ve onun içerisinde konumlanan “serbest zaman” (leisure time)dır (Kılıç, 2020: 2). Serbest zaman deneyiminin iyi ruh hali, kendine güven, kendi kendine karar verebilme gibi yetilerin gelişmesine

¹ Düzce Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Mezunlu

katkıda bulunduğu ve duygusal sağlığı iyileştirdiği öne sürülmektedir (Arslan, 2011: 6). Serbest zaman tüm bireyler için oldukça önem arz eden, yaşam kalitesini artıran bir zaman dilimi olmasıyla kıymetlidir. Nitekim serbest zaman alanında yapılan çalışmaların bireylerin ve toplumun sağlığına olan etkisi önemlidir. Serbest zaman, insan yaşamının her dönemine yerleşmiş, bireysel ve toplumsal gelişmişlik ve yaşam kalitesi gibi birbiriyle bağlantılı konuları içeren bir kavramdır (Arslan, 2011:2). Uygun etkinlikler seçildiğinde ve zaman kaliteli değerlendirildiğinde, yaşam kalitesinin artması söz konusudur. Böylelikle serbest zamanın doğru kullanımı ile bireyin davranış, tutum ve isteklerinde istendik davranışlar meydana getirebilmek söz konusu olduğundan serbest zaman bu anlamda sadece bireyler için değil onların oluşturduğu toplumlar için de önem taşımaktadır (Kılıç, 2016: 52; 2019b). Toplumunu oluşturan bireyler sahip oldukları özellikler bakımından farklılaşmaktadırlar. Yaşamsal faaliyetlerini sürdürme noktasında güçlük çekebilen bireylerden bazıları toplumda engelli bireyler olarak adlandırılmaktadır. OECD-AB ve Türkiye verilerine göre, dünya nüfusunun yaklaşık %15'i, yani 1 milyar kadarı engelli bireylerden oluşmaktadır. Türkiye'de ise Ulusal Engelli Veri Tabanı'na göre engelli birey sayısı 1.559.222. Verilere göre %27'si 0-21 yaş, %36'sı 22-49 yaş, %37'siyse 50-64 yaş aralığını kapsamaktadır (EYDER, 2023). Ayrıca yaşlılık engellilik oranının artışında belirgin bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda bu çalışmanın odak noktasını engelli bireyler oluşturmada ve onların sosyalleşme süreçlerini ele almak amaçlanmaktadır. Engelli olma hali, bireyin gündelik yaşamındaki aktivitelerini kısıtladığı gibi serbest zaman aktivitelerine ilgilerinin daha az olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla engelli bireylerin toplumsal katılımını artırmak üzerinde durulması ve serbest zaman aktivitelerinin önemini anlaşılması ve yayılması gerekmektedir.

Bu makalede engelli çalışmalarında engelli bireylere nasıl fayda sağlanabileceği üzerine düşüncelerle hareket edilerek, engelli bireylerin sosyalleşmeleri üzerinde serbest zaman aktivitelerinin rolünün önemini vurgulamak hedeflenmektedir.

Engelli ve Engellilik Kavramı

Birçok dilde engelli ve engellilik anlamına gelen kavram çeşitliliği, engelliliğin tek bir tanımı olmasını zorlaştırmaktadır. Engel türleri bireylerin özel durumlarına göre sınıflandırılmaktadır. Genelde engel türleri; görme, işitme, ortopedik, zihinsel, dil ve konuşma engeli olarak gruplandırılmaktadır. Türkçede genellikle engelli, özürlü, sakat sözcükleri aynı anlama gelmek üzere kullanılmasına rağmen aslında her biri farklı özel durumları nitelendirmektedir (Karataş, 2001: 11). Özürlü terimi özürlülüğü odak noktasına koymayı gerektiren bir kavram olarak karşımıza çıkmasına karşın engellilik, hemen olmasa da zamanla bu zorunluluktan kurtulabilmeyi, düşüncelerimizde yumuşama ve esneklik sağlamayı başarabilecek bir terim olarak görülmektedir (Koca, 2020). Engelli olmak ile özel gereksinimli olmak arasında da farklılık bulunmaktadır. Zihinsel, görme, işitme, bedensel yetersizliği, dil ve konuşma bozukluğu olan, dikkat eksikliği ve hiperaktivite problemi olan, öğrenme güçlüğü çeken, otistik ya da üstün zekâlı bireyler özel gereksinimi olan bireyler olarak tanımlanmaktadır (Varış ve Hekim, 2017:

29). Bakıldığında kavramlar karışık ve iç içe gözükmektedir. Özel gereksinimli olmak bir engellilik hali olmasa da engelli olmak, özel gereksinimli olmak anlamına gelebilmektedir.

Engelli kişilerin yaygın bir şekilde yardıma muhtaç kişiler olarak görülmeleri nedeniyle profesyonel yardıma ya da bakıma ihtiyaçları olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla engelli bireylerin kimlikleri toplum tarafından kabul edilen yetersizliklerine bağlı olarak inşa edilmektedir (Meşe, 2014: 83). Giddens (2013) sakatlığın bitip engelliliğin başladığı noktanın, bu engellerin bireylerin toplumla tam anlamıyla kaynaşmalarını engelleyen nokta olduğundan söz etmektedir. 1972 yılında Birleşik Krallık'ta oluşan UPIAS, engellilik sorunlarıyla ilgilenen ilk engelli hakları örgütüdür. UPIAS'ın sakatlık ve engellilik tanımlarının arasındaki farkı vurgulayan Giddens, engelli olmanın toplumsal engellerden kaynaklanan bir tanımlama olduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle sakat ya da engelli olmak toplumsal uyum süreçlerindeki sorunlar nedeniyle dezavantajlı konuma gelmektedir (Giddens, 2013: 326).

Engellilik sosyolojisinin temel çabası engellenmişliğin ya da sosyal engellenmenin ortadan kaldırılmasına yöneliktir. Engelli çalışmaları engelliliğin sosyal modeli üzerine temellenir ve daha geleneksel olan tıbbi modeli reddeder (Meşe, 2014). Bundan dolayı güç, baskı, siyasi ve ekonomik katılım ve sivil haklar konularını daha güçlü vurgular. Engelliliği sadece değerli bir çalışma değil, aynı zamanda insanlığın incelenmesi için önemli bir insani durum olarak görür (Meşe, 2014: 84). Bu bağlamda engellilik sosyolojisi dışlanmaya, soyutlanmaya, ayrımcılığa uğramaya ve ötekileştirilmeye karşı sistemli mücadelelerin geliştirilmesinde ve sadece engelli bireyleri değil toplumdaki tüm dezavantajlı grupları anlamada ve açıklamada önemli bir destek alanıdır (Burcu, 2015).

Engelli Bireylerin Sosyalleşmesinin Önündeki Engeller

Engellilerin sosyalleşmelerinin önündeki engeller, engelli bireylerin topluma kazanımları noktasında önem arz etmektedir. Zihinsel ya da bedensel bir sakatlığa sahip olma durumu üzerinde fikir birliği bulunan farklılıklardandır. Sosyal değerler ve bu değerler üzerine temellenen sosyal anlamlandırmalar, bu fikir birliği temelinde ortaya çıkan ve kökeni yine toplumların kültürel niteliklerine dayalı, engelli beden ve engelliliğe ilişkin sosyal ve kültürel değerlerin ve sosyal anlamlandırmaların oluşturucusu olarak karşımıza çıkmaktadır (Nazlı, 2012: 28). Engelli, özürlü, sakat, muhtaç ve benzeri kelimelerle yapılan etiketlemeler, engelli insanların dezavantajlı grupta yer aldıklarının göstergeleridir. Dolayısıyla engelli bir insan olmak, kişinin yaşadığı sosyal çevredeki engellerden ve engellenmişliklerden dolayı dezavantajlılık kaynağıdır (Afacan, 2023: 1113). Sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalan diğer dezavantajlı grup yaşlılardır. Yaşlanmanın getirdiği güçlüklerin oluşturduğu engellilik durumu sonrasındaki ekonomik ve sosyal güçlükler yaşlı bireylerin yaşamlarında dışlanmış olma hali yaratabilmektedir (Şentürk, 2018: 204).

Yoksulluk

Engellilerin genel olarak toplumla bütünleşmesinin önündeki engellerden belki de en önemlisi yoksulluktur. Yapılan araştırmalar, dünyanın her yerinde engellilerin çok büyük çoğunluğunun toplumun yoksul kesimlerinden geldiğini ve yoksulluk içinde yaşadıklarını göstermektedir (Karataş, 2001:13). Öyle ki ortaçağ geleneksel toplumlarında, engelli bedenlerin yoksulluk ile birleşen sosyal anlamlandırmalar ile damgalanması ve ötekileştirilmesi söz konusudur (Nazlı, 2012: 28). Engelli insanlar diğer insanlara göre daha yüksek yoksulluk oranlarına sahiptir. Engelli insanların kişisel bakım, tıbbi hizmet veya yardımcı alet için fazladan giderlerinin olması engelli insanları, engeli olmayanlara göre daha yoksul yapabilmektedir. Bu bağlamda yoksul olan engelli insanlara gelir desteğinin sağlanmasını kapsayan ekonomik önlemlere ihtiyaç duyulmaktadır (DSÖ, 2011: 7). Engelli bireylerin yaşamlarını şekillendiren ve onları bağımlı hâle getiren yoksulluk, barınma yetersizliği, düşük istihdam oranları ve eğitim eksikliği gibi etkenlerin biyolojiden değil, engelli kişileri tam olarak sosyal katılımdan yargılayan, toplumsal bir bariyer olmaktadır (Meşe, 2014: 83).

Erişebilirlik

Engelli bireylerin sosyalleşme süreçlerine etki eden önemli faktörlerden biri de erişebilirlik ve çevresel etmenlerdir. Engellilere yönelik yapılan aktiviteler genellikle gerçek ortamlarda yapılan fiziksel aktivite programlarından oluşmaktadır. Ancak engelli bireylerin her zaman bu ortamlara ulaşması maddi ya da ulaşım, refakatçi, antrenör yetersizliği, hava koşulları vb. gibi kaynaklardaki kısıtlardan dolayı oldukça zor olabilmektedir (Akyıldız, 2015: 75). Toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında yapılan çalışmalar engelli kadınların, engelli erkeklere göre daha yoksul olduğunu ve rehabilitasyon hizmetlerine, eğitim ve iş olanaklarına erişimlerinin daha kısıtlı olduğunu, kamusal alanda daha az görünür olduklarını ve ailelerine bağımlı olduklarını ortaya koymaktadır (Duman ve Doğanay, 2017: 7). Bu bağlamda kadın engelliler için kısıtlamaların daha fazla olduğunu görmek mümkündür. Toplumda engelliliğin bir dezavantaj olması bir yana, kadın olmanın kendisi engelliliğin dezavantajını ikiye katlamaktadır.

Psikolojik Etmenler

Engelli bireylerin sosyalleşmesine etki eden önemli diğer faktör ise mental iyi oluş halidir. Araştırmalar mental olarak iyi olmanın sosyalleşme üzerinde doğrudan etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda engelli bireylerin serbest zamana katılımının olumlu psikolojik etkilerinden bahsederken, mental iyi oluş kavramı üzerinde durulmasının önemini vurgulamaktadır (Arı ve Akgül, 2022: 304). Engelli bireyleri belirli bir etkinliğe çeken faktörlerin etkinliğe katılım için gerekli olan fiziksel becerinin yanında zihinsel becerilerin de etkili olması söz konusudur (Koçak, 2017: 35). Bir diğer önemli çalışma olan gelişimsel engelli gençler ve yetişkinlerin serbest zaman etkinliklerine katılımlarıyla ilgili yapılan çalışmanın sonuçlarına göre, serbest zaman etkinliklerine katılımın

engellilikle ilgili faktörlerden ziyade kişisel faktörler ve algılanan engeller tarafından belirlendiğini göstermektedir (Badia vd. 2011).

Serbest Zaman Yoksunluğu

Engellilerin sosyalleşmesinin önündeki bir diğer engel ise serbest zaman yoksunluğudur. Yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum gibi çeşitli faktörlerin de etkisiyle günümüzde serbest zamanların planlanamamasının sonucunda “serbest zaman yoksunluğu” ortaya çıkmaktadır (Kılıç, 2019a: 7). Bireylerin serbest zamanlarını planlayamamaları, serbest zaman aktivitelerinin istenilen düzeyde yaygınlaşmaması önemli bir sorundur. Serbest zamanlar sosyolojisi, ev içi ve ev dışı serbest zaman aktivitelerinin öneminin bireyin sosyalleşmesi üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Koçak’ın (2017) serbest zamanı kısıtlayan ve kolaylaştıran etmenler üzerinde Türkiye perspektifiyle gerçekleştirdiği araştırmada önemli bulgulardan birisi de serbest zaman aktivitelerine katılımında partner eksikliğinin olması durumudur. Bu durum serbest zaman yoksunluğunun somut örneklerindedir. Öyle ki serbest zamanlarını yönetmeyen bireyler, yine serbest zamanlarını yönetemeyen bireylere ihtiyaç duymaktadırlar. Bir serbest zaman aktivitesine katılabilmek için partnere ihtiyaç duyma gereksiniminde olmak serbest zaman yoksunluğunun belirtisidir. Bu bağlamda engelli bireyler ele alındığında kısıtlayıcı engelleri (erişebilirlik, ekonomik nedenler, yardım gereksinimi, vb.) göz önünde bulundurulduğunda serbest zaman yoksunluğunda olmaları kaçınılmaz hal almaktadır. Diğer yandan yapılan araştırmalara göre gündelik yaşamlarını çocuklarının bakım, eğitim, sağlık ve spora katılım gibi ihtiyaçlarına göre düzenleyen engelli aileleri kendilerine ayırabilecekleri yeterli boş zamanı bulamaması nedeniyle fiziksel, sosyal ve psikolojik açılarından problemler yaşayabilmektedirler (Arı ve Akgül: 2022: 304). Bu bağlamda engelli bireylerin ailelerinin de serbest zaman yoksunluğu ile karşı karşıya olduklarını söylemek mümkündür.

Engelli bireylerin karşılaştığı engellerin kaynağını temelde psikolojik etmenler, erişebilirlik ve çevresel etmenler oluşturmaktadır. Bu etmenler engelli bireylerin toplumsal katılımına, sosyalleşme pratiklerine etki ederek engelli bireylerin toplumsal dışlanma ile karşı karşıya kalmalarını beraberinde getirmektedir. Söz konusu etmenlerin engelli bireylerin yaşam kalitesine olan etkisi önem arz etmektedir. Toplumda her bireyin yaşam kalitesini artırmasına referans vermesiyle önem arz eden serbest zaman aktiviteleri, engelli bireylerin yaşam kalitelerine olumlu yönde katkı sunmasıyla gündeme gelmektedir. Bu bağlamda serbest zaman aktiviteleri engelli bireylerin de sosyalleşmesinde ve serbest zaman yoksunluğundan kaçınması anlamında olmazsa olmaz bir alan haline gelmektedir.

Engelli Bireylerin Serbest Zaman Aktiviteleri İle Topluma Kazandırılması

Engelli bireyler özellikle engel türlerinin belirleyici olduğu yatkınlıklarına göre aktiviteler tercih etmektedirler. Literatür incelendiğinde engelli bireylerin aktivite tercihlerinde fiziksel aktivitelerin ağırlıkta olduğu gözlenmektedir. Bu durum hem rehabilitasyon kapsamında uzuv kaybı ya da kısmi kabiliyeti olanlar için geliştirici hem de kişisel sınırlarını aştıracak zihinsel süreçlerde tatmin duygusu

sağlayacak türden serbest zaman doyumunu artıran bir tercihtir. Genellikle çalışmalar sportif aktiviteler yapan engelli bireylerle ilgili olmakla birlikte, engelli olmanın getirdiği kısıtlamaları konu edinmektedir. Engelli olmanın spor ortamlarında ne gibi sorunlara neden olarak bir dezavantajlılık durumu oluşturduğu, ne tür sosyal engellerle karşılaştığı, bireysel veya takım olarak hangi spor dallarının spor kültüründe daha baskın olduğu gibi konular spor sosyolojisi açısından en önemli konulardandır (Afacan, 2023:1116).

Örneğin Fişekçioğlu ve Özsarı (2017) çalışmalarında engelli sporcular için eğitim düzeyi, aile eğitim düzeyi ve spor geçmişi kategorisine göre spor yılı ve eğitim düzeyi arttıkça serbest zaman yönetiminin de geliştiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla eğitim ve sportif aktivitelere katılım arasında anlamlı bir bağ olduğunu söylemek mümkündür.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde, sporda psikolojik durumları ve mental iyi oluş düzeyleri yüksek olan bireylerin fiziksel açıdan daha sağlıklı oldukları görülmektedir (Arı ve Akgül, 2022: 305). Bu durum engelli bireylerin sportif aktivitelere yönelmelerini sağlamaktadır. Örneğin, Akyürek ve Bumin (2015) tarafından yapılan çalışmaya göre kas-kuvvet zayıflığı olan bireylerin serbest zaman aktivitelerinden memnun olma derecelerinin; çevresel faktörler, iletişim ve etkileşim becerileri ile pozitif yönde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Akyürek (2011) de çalışmasında, serbest zaman aktivitelerinin engellilerin toplumsal katılımını artıran önemli bir faktör olduğunu, özellikle serbest zaman aktivitelerini ev dışında gerçekleştiren engelli bireylerin toplumsal katılımlarının da daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Badia ve arkadaşlarının gerçekleştirdiği çalışmada (2011) serbest zaman etkinliklerine katılımın topluma dahil olmayı destekleyen bir faktör olduğu ve aynı zamanda daha iyi bir yaşam kalitesine katkıda bulunduğu ortaya konmaktadır.

Yaşam kalitesini artırmaya referans veren serbest zaman aktiviteleri engelli bireyler üzerinde yalnızca psikolojik açıdan değil aynı zamanda sağlık açısından da fayda sağlamaktadır. Topsaç ve Bişgin'in (2014) görme ve işitme engellilerle ilgili yaptıkları çalışmada, engel türü ve oturma ilişkisine bakıldığında söz konusu engelli öğrencilerin oturma süreleri nedeniyle yaşam kalitesini bozabileceğinden serbest zaman aktivitelerine katılım göstermenin ileride ortaya çıkabilecek hastalıklara maruz kalmamalarına yardımcı olabileceği ortaya konmaktadır. Bu bağlamda serbest zaman aktiviteleri engelli bireylere fiziksel anlamda da sağlıklı bir yaşam vadetmektedir. Toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirildiğinde ise işitme engelliler üzerine serbest zaman doyumlarını karşılaştırma amacıyla yapılan araştırmada serbest zaman etkinliklerinde erkek katılımcılar fiziksel olarak aktif etkinlikleri tercih ederken, kadın katılımcıların daha az aktif olunan etkinlikler tercih ettiklerini ortaya koymaktadır (Say, 2013: 152). Bu durum serbest zaman aktivitelerinin sportif faaliyetlerine katılımı kadınların da teşvik edilmesi gerektiğini çağrıştırmaktadır.

SONUÇ

Günümüz modern toplumlarında bireylerin sosyalleşme, iç doyum, kendini geçekleştirme ve yenilenme (Kılıç ve Şener, 2013) için serbest zamanlarını pozitif kullanmaları hayati önem taşımaktadır. Gündelik yaşamda insanların iş hayatından ve rutinlerinden sıyrılıp serbest zamanlarını planlamaları da oldukça zordur. Bu planlama engelli bireyler için daha da zorlaşmaktadır (Demirci ve ark., 2006). Bu zorluğu ortadan kaldırmak ya da azaltmak için engelli bireylerin yaşamının her alanındaki her türlü ayrımcılığın ve dışarıda bırakılmanın önüne geçilmesinde geliştirilecek politikalar önemlidir (Burcu, 2015). Bu anlamda engelli bireylerin karşılaştığı pek çok bariyer önlenebilir ve engellilikle bağlantılı dezavantajların üstesinden gelinebilir. Yapılan ve yapılacak olan çalışmalar engelli bireylerin görünür olmasını sağlamakla birlikte, koşullarının iyileşmesine de hizmet edebilecektir. Serbest zamanın etkili değerlendirilmesi bu bakımdan önem arz etmektedir. Nitekim bireylerin ve toplumların yaşamına, sıradan ve sistemli serbest zaman etkinliklerinin dengeli bir biçimde yerleştirilmesi gerekir (Arslan, 2011: 7). Örneğin, görme engelli ve işitme engelli öğrencilerin spora yönlendirilmeleri konusunda sıkıntı çektikleri ve başka insanlara bağımlı olmaları nedeni ile daha az fiziksel aktivite yaptıklarını göz önünde bulundurduğumuzda, bu alanda daha çok teşvik edici çalışmalar yapılması gerektiğini söylemek gerekmektedir (Topsaç, Bişgin 2014: 171). Bir diğer örnek, çalışan üst ekstremine problemlili engellilerin aktivite düzeyi, serbest zaman ve toplumsal katılım düzeylerinin incelendiği çalışmada engellilerin serbest zaman aktivitelerini gerçekleştirmede iş ve uğraşı tedavisine yönlendirilmelerinin, bu aktivitelere yönelik fiziksel ve sosyal imkânların artırılması noktasında desteklenmelerinin katılım düzeylerini artırmada yararlı olacağı düşünülmektedir (Tonak ve Kitiş, 2014: 118). Türkiye'deki gelişimsel yetersizliği olan yetişkinlerin serbest zaman etkinlikleri bağlamında durumunu ortaya koyan çalışmaların gerçekleştirilmesine gereksinim olduğu düşünülmektedir (Artar ve Ergenekon, 2020: 180). Engelli bireylerin serbest zaman aktivitelerine katılımlarının artırılması serbest zaman yoksunluğunu önleyecek önemli bir adım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Afacan, M.I. (2023). Engellilik ve Spor Sosyolojisi, *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 6(1): 1112-1122).
- Arı, Ç., Akgül, B.M. (2022). Boş Zaman Doyumu Ve Mental İyi Oluş: Engelli Sporcuların Ailelerine Yönelik Bir Araştırma, *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 5(2): 303-319.
- Arslan, S. (2011). Serbest Zaman Kullanımı: Sıradan Serbest Zaman Etkinlikleri ve Sistemli Serbest Zaman Etkinlikleri. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2).
- Artar, T.M., Ergenekon, Y. (2020). Gelişimsel Yetersizliği Olan Yetişkinler İçin İhmal Edilen Bir Zaman Dilimi: Serbest Zaman, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 21(1): 171-192.
- Akyıldız, M. (2015). Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Elektronik Boş Zaman Aktivitelerinin Psikososyal Etkilerine Yönelik Bir Proje, III. Rekreasyon Araştırmaları Kongresi, 5-7 Kasım 2015, Eskişehir. 71-76.

- Akyürek, G., Bumin, G. (2015). Poliomyelit Sekeli Olan Bireylerde Serbest Zaman Aktivitelerinin Toplumsal Katılımlarına Etkisi, *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 15(1):52-63.
- Akyürek, G. (2011). *Engelli Kişilerin Toplumsal Katılımlarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Badia, M, Orgaz, M.B., Verdugo, M.A., Ullan, M.A., Martinez, M.M. (2011). Personal Factors And Perceived Barriers To Participation In Leisure Activities For Young And Adults With Developmental Disabilities, *Research in Developmental Disabilities*, 32: 2055–2063.
- Burcu E. (2015). Türkiye'de Yeni Bir Alan: 'Engellilik Sosyolojisi' Ve Gelişimi. *Sosyoloji Konferansları*, 0(52), 319-341.
- Demirci, İ., Tekin, A., Kaçmaz, İ., Kılıç, M., Ataçoğlu, M., ve Kocabıyık, İ. (2006). Rekreatif Su Egzersizlerinin Eğitilebilir Zihinsel Engelli Çocukların Fiziksel ve Sosyal Gelişimlerine Etkisi, 9. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı, s. 295.
- Duman, A.N., Doğanay, G. (2017). Toplumsal Dışlanma Pratikleri Üzerinden Trabzon'da Engelli Kadınlar, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 20 (2):1-48.
- DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü). (2011). Dünya Engellilik Raporu. Erişim Adresi: <https://www.engellilerkonfederasyonu.org.tr>
- EYDER (Engelsiz Yaşama Derneği) 2023, Türkiye'de ve Dünya'da Engelliler. Erişim Adresi: <https://ey-der.com/>
- Fişekçioğlu, İ.B. ve Özşarı, A., (2017). Leisure Time Management and the Attitudes of Disabled Athletes, *International Journal of Science Culture and Sport*, 5(4):302-318.
- Giddens, A. (2013). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Karataş, K. (2001). Engellilerin Topluma Kazandırılması, *Ufku Ötesi Aylık Dergisi*, 5(29):10-19.
- Kılıç, M. ve Şener, G. (2013), Üniversite Öğrencilerinin Rekreatif Etkinliklerine Katılımlarındaki Sosyolojik Etkiler ve Yapısal Kısıtlamalar, *Journal of Higher Education & Science/Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3), ss. 220-227.
- Kılıç, M. (2016). *Gençlik Şiddet ve Serbest Zaman*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Kılıç, M. (2019a). Leisure Time Deprivation, *Modern Leisure Studies*,1(1):1-12.
- Kılıç, M. (2019b), Suç ve Eğlence, *Psiko Sosyal Yönleriyle Eğlence*(iç), s:227-249, (Edt. Metin Kılıç), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kılıç, M. (2020). Sapkın Serbest Zaman, *Modern Leisure Studies*, 2(1):1-10.
- Koca, C. (2010). Engelsiz Şehir Planlaması Bilgilendirme Raporu. Dünya Engelliler Vakfı. İstanbul.
- Koçak, F. (2017). Leisure Constraints And Facilitators: Perspectives From Turkey, *European Journal of Physical Education and Sport Science*, 3(10): 32-47.
- Meşe, İ. (2014). Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir?, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14:79-92.
- Nazlı, A. (2012). “Öteki Beden”: Bir Ötekilik Biçimi Olarak Engelli Beden Ve Engellilik, *Sosyoloji Dergisi*, 27:17-32.

- Say, C. (2013). İşitme Engellilerde Spor Eğitimi Ve Serbest Zaman Aktivite Doyumu (İstanbul İli Örneği), Sakarya Üniversitesi Beden Eğitimi Ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı (Yüksek lisans tezi)
- Şentürk, Ü. (2018). *Yaşlılık Sosyolojisi: Yaşlılığın Toplumsal Yörüngeleri*. Bursa: Dora Yayınları.
- Tonak, H.A., Kitiş, A. (2014). Çalışan Üst Ekstremitte Problemlili Özürllülerin Aktivite Düzeyi, Serbest Zaman ve Toplumsal Katılım Düzeylerinin İncelenmesi, *Ergoterapi ve Rehabilitasyon Dergisi*, 2(3): 113-119.
- Varış, Y.A., Hekim, M.M. (2017). Özel Gereksinimli Bireyler ve Müzik Eğitimi, *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(3): 29-42.